

УДК 37.035.4

Л. П. Непіпенко

ІДЕНТИЧНІСТЬ І КАПЕЛАНСТВО В УКРАЇНІ

Здійснено осмислення взаємозв'язку проблеми кризи ідентичності та впровадження капеланства у межах специфіки соціокультурного розвитку сучасної України.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, капеланство, соціалізація.

Постановка проблеми. Успішність процесів державотворення, формування і самоутвердження модерної української нації європейського типу в сучасних умовах глобалізації великою мірою залежить від подолання національної маргіналізації значної частини населення країни, від формування спільної ідентичності її громадян. Слід зауважити, що Церква завжди намагалася бути засобом духовної ідентифікації, у тому числі в армії та силових структурах. Тому нерозуміння і некерованість ідеологічними процесами у життєдіяльності останніх можуть призвести до руйнації військової організації держави. Інтереси захисту національної безпеки держави потребують не лише наукових досліджень феномену душпастирської опіки, а й розроблення власних моделей соціально-психологічного супроводу життєдіяльності військовослужбовців з урахуванням конфесійної специфіки України. У цьому контексті проблема осмислення взаємозв'язку кризи національної та етнічної (у тому числі релігійної) самоідентифікації громадян України та запровадження інституту військового духовенства є надзвичайно актуальною і невідкладною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розроблення власної моделі душпастирської опіки з урахуванням специфіки сучасних реалій України не можливе без теоретичного осмислення сутності відповідних ключових понять “ідентифікація”, “ідентичність”, “капеланство” тощо. Тому у контексті виокремленої проблематики важливе місце посідають праці Л. П. Нагорної, М. А. Козловця, Т. Воропаєвої, Т. Татаренко, що присвячені розкриттю смислового навантаження понять “етнічна та національна ідентичність”, аналізу складності процесів націє- і державотворення крізь призму формування національної та релігійної ідентичності громадян України [1–4; 5]. Свого часу до проблеми теоретико-методологічного

осмислення особливостей політичної культури сучасної України у межах концепції взаємозв'язку ідентифікації та ідентичності звертався автор статті [6]. Про окремі аспекти розмитості стандартів національної та етнічної ідентифікації йдеться у статтях В. Н. Пристенського, А. Мороза, Ю. Пивоварова [7; 8; 9]. Проблеми і смисли становлення інституту капеланів також неможливо зрозуміти без звернення до специфіки релігійного поля сучасної України, що аналізується у працях В. Климова, П. Павленко, С. Здіорука, П. Яроцького, О. В. Нельга [10–14]. Безпосередньо тематику ролі релігії в українській армії та силових структурах порушують Д. Кравченко, С. Сьомін, В. Єленський, Г. Гончаренко, Ю. Петрушко, О. М. Василець [15–20]. Особливий інтерес у справі розуміння проблематичності введення інституту військового духовенства становить стаття Р. Коханчука з даними відповідного соціологічного дослідження, яке провів Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України [21].

Актуальність зазначеної проблеми, недостатнє її теоретичне обґрунтування та відсутність відповідних спеціальних досліджень й обумовили звернення автора до її осмислення.

Мета статті полягає у висвітленні проблематичності організації системної роботи з налагодження душпастирської опіки в армії та силових структурах у специфічних умовах соціокультурного розвитку сучасної України, пов'язаних із кризою національної та етнічної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність як особлива системна риса, що фіксує самовизначення, самоцінність, самоусвідомлення особи у контексті професійного, національного, політичного, тендерного та інших статусів і ролей, є результатом процесу ідентифікації, тобто уподібнення, ототожнення себе (або своєї групи) з кимось (чимось). Ідентифікація являє

собою найважливіший механізм соціалізації та виховання особистості через включення суб'єкта у життєдіяльність, прийняття ним певної соціальної ролі, усвідомлення своєї групової належності, формування певних соціальних настанов. Цей процес опосередкований мовою, нормативно-звичайними, знаково-символічними, ідейно-образними та ціннісно-смысловими системами культури. Тим самим ідентичність розвивається впродовж всього життя, тому може йти як у прогресивному, так і у регресивному напрямі [4; 6, с. 39, 40].

Виокремлюють етнічну і національну ідентичності. Якщо в етнічній переважають антропологічний, обрядовий та релігійний компоненти, то у національній ідентичності – територіальний і політичний. Це здебільшого проявляється у зв'язках членів спільноти як співгромадян, у спільних актуальних інтересах. Через свою консолідуючу функцію ідентичність забезпечує стійкість зв'язків між членами спільноти. Криза як національної, так і етнічної ідентичності є найгострішою проблемою сучасної України, від розв'язання якої значною мірою залежить вирішення нагальних соціально-економічних завдань [3, с. 51, 54; 5, с. 53–58; 7; 8, с. 159–163; 9, с. 65–68].

Розмитість стандартів національної й етнічної ідентифікації основної маси українців є наслідком тривалого бездержавного існування, розчленування української етнічної території, впровадження за радянського часу в масову свідомість інтернаціоналістських ідеологічних догматів, що сприяло майже цілковитій заміні української ідентичності на ідеологічний безнаціональний сурогат – “радянську ідентичність”. Як наслідок – у суспільній свідомості утвердилася нерозчленована російсько-українська ідентичність [1; 2; 3].

На сьогодні вкоріненість української етнічної ідентичності притаманна лише Західній Україні і Середньому Подніпров'ю. На противагу цьому більшість населення Східної і Південної України байдужа до етнічної самоідентифікації або ідентифікує себе як “російськомовних”. Щодо прикордонних зон, то етнічна самоідентифікація місцевого населення часто виявляється невиразною і навіть не зовсім ясною. Наприклад, у Західному Поліссі, де мешкають спільно українці та білоруси, українці з вираженою українською етнічною ідентифікацією називають себе поліщуками, а білорусів – литвинами, хоч

останні самі себе називають поліщуками, а литвинами – лише жителів Білорусі.

Багатовекторність ідентичностей в Україні підживлюється виразною регіональною і політико-культурною специфікою найбільших церков країни, що поряд з поділом українського православ'я також є гальмом консолідації нації, реально загрожує стабільному розвитку суспільства. На думку фахівців, релігійний чинник зумовлює, скоріше, роз'єднуючі, дезінтегративні процеси, аніж інтегруючі. Так, якщо на заході переважають греко-католики, то на решті території України – православні, які розколоти за симпатіями до УПЦ Київського Патріархату, УПЦ Московського Патріархату чи Української автокефальної православної церкви. Розкол у православ'ї, який зачіпає інтереси приблизно 28,5 млн дорослого населення України, що ідентифікують себе як православні, “диференціює суспільство навіть більше, аніж політичні чинники” [10, с. 50]. Зокрема, провідником і реалізатором в Україні російської національної ідеї в її антиукраїнському вимірі є носій російського православ'я – УПЦ МП. З іншого боку, майже всі протестантські церкви та Римсько-католицька церква працюють на підтримку глобалізації [див.: 11; 12; 13]. Крім того, особливості буття українського соціуму створюють ідеальне підґрунтя для проникнення у нього “культурно чужих парадигм, впровадження не просто нетрадиційних, а й напряду ворожих світоглядів” [11, с. 52; 15] через імпорт різних релігійних потоків, що надзвичайно актуалізує проблему збереження національної ідентичності. Не слід також забувати, що значна частина населення – атеїсти.

Саме існуючими проблемами ідентичності можна багато у чому пояснити той факт, що майже 73 % громадян вважають, що у найближчі 10 років Україну очікують жорсткі конфлікти, а 69,6 % – сумніваються або вважають малоімовірним, що суспільство стане більш людяним і м'якшим [10, с. 49].

Такий стан актуалізує проблему участі церков у виховній та соціально-психологічній роботі в армії та силових структурах, яка на сьогодні є достатньо складною і неоднозначно розуміється як громадянами, так і фахівцями.

Ідея запровадження душпастирської опіки мотивується потребами виховання військовослужбовців і задоволення релігійних потреб віруючих. Тому у відповідь на

ініціативу Президента України Л. Кучми на початку 1995 р. від Національного інституту стратегічних досліджень було подано відповідні рекомендації Раді Національної безпеки і оборони України [16, с. 104]. Із 1996 р. різні конфесії починають формувати напрями своєї діяльності, спрямованої на задоволення духовних потреб військовослужбовців, призначають відповідальних за ці напрями і за створення відповідних структур [22]. Про відновлення інституту військового священства з метою духовного, морального, патріотичного виховання воїнства, необхідність відкриття храмів у військових навчальних закладах, посилення праці духовенства з виховання у військовослужбовців високої духовності, моральності, духу лицарства і патріотизму йшлося у Резолюції круглого столу “Духовне єднання українських Церков”, що відбувся у межах III Всесвітнього форуму українців у липні 1997 р. [23, с. 55].

Участь священнослужителів у виховному процесі та навчальній роботі передбачалася у Заяві про наміри співпраці Міністерства внутрішніх справ України та Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій, підписаній у лютому 2000 р. [17, с. 6; 23, с. 55]. Тим самим чи не вперше до взаємодії з військовими підрозділами запрошувалися не лише Церква (церкви більшості), а практично всі скільки-небудь впливові релігійні інституції.

З того часу дедалі частіше почали відбуватися численні конференції, на яких приймалися звернення до органів державної влади та командування Збройних Сил з пропозиціями щодо запровадження інституту військового священства. У країні почали вивчати передовий досвід співпраці духовенства з військом у цивілізованих країнах, напрацьовувати методики поліпшення цього напрямку роботи з військовослужбовцями Збройних Сил та особовим складом органів внутрішніх справ України [18, с. 19]. У 2002 р. на базі Львівського інституту внутрішніх справ відбулася Всеукраїнська науково-теоретична конференція “Засади християнської етики та формування світоглядних основ працівників органів внутрішніх справ” [19, с. 18]. Проте аналіз матеріалів цих конференцій засвідчив, що зусилля Церкви спрямовувалися, головним чином, не на задоволення релігійних потреб, а на їх формування, на релігійне виховання військовослужбовців. Водночас практично не

обговорювалися проблеми світоглядного плюралізму, релігійної та громадянської толерантності [23, с. 57].

Активізація військово-церковного співробітництва почалася після 2004 р. Поштовхом до системної діяльності у цій сфері стала Директива Міністра оборони України № Д-25 від 21 квітня 2006 р. “Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України”. У зв’язку з цим 1 листопада 2008 р. у структурі Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України було створено сектор роботи з релігійними організаціями. Наступним кроком був Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України, підписаний 10 листопада 2008 р. Міністерством оборони України спільно із сімома конфесіями, віруючі яких служать у Збройних Силах України [22]. А 29 квітня 2009 р. відповідно до наказу Міністра оборони України № 115 від 17 березня 2009 р. було створено Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України, завдання якої – налагодження ефективнішої співпраці релігійних організацій, вироблення єдиних підходів до запровадження інституту військового капеланства [24].

Сьогодні у країні чинною є Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України (наказ Міністра оборони України № 22 від 22 квітня 2011 р.), що декларує початок діяльності, спрямованої “на забезпечення душпастирської опіки з боку церкви (релігійних організацій) військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань” [22]. Структурно організація, координація та здійснення душпастирської опіки у Збройних Силах України покладаються на: Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України; уповноважених за душпастирську опіку військовослужбовців від кожної окремої конфесії; військових та місцевих священнослужителів, призначених відповідною ієрархією до задоволення релігійних потреб своїх віруючих.

Відповідно до п. 3.2 зазначеної вище Концепції душпастирська опіка військовослужбовців має ґрунтуватися на таких принципах, як: забезпечення конституційних прав громадянина на свободу світогляду і віросповідання; рівність усіх конфесій, віруючі яких проходять службу у Збройних Силах України, у можливостях задоволення

релігійних потреб віруючих; пріоритетність бойової підготовки під час планування та проведення заходів душпастирської опіки військовослужбовців; невтручання священнослужителів у діяльність командування військових частин (підрозділів); невтручання військового командування у внутрішні справи релігійних організацій і міжконфесійні відносини; повага, толерантне ставлення до представників інших конфесій та один до одного; недопущення прозелітизму, тобто будь-яких дій, за допомогою яких роблять спроби збільшити кількість власних віруючих за рахунок послідовників інших конфесій; узгодження всіх питань щодо використання будівель та приміщень, які збудовані (відновлені, пристосовані) для виконання культових потреб на території військових частин, містечок, військових навчальних закладів, шпиталів тощо, на основі толерантного ставлення до представників інших конфесій [22].

Завдання душпастирської опіки, що визначене п. 3.3 Концепції, полягає у навчанні віруючих військовослужбовців основам віровчення; у вихованні любові до Бога, готовності до самопожертви заради Батьківщини і ближніх; у розвитку у військовослужбовців стійких моральних якостей – справедливості, мужності, поміркованості, дисциплінованості, вірності своїм обов'язкам тощо; у вихованні почуття любові до Батьківщини, поваги до загальнолюдських цінностей, культурного та духовного надбання [22].

Щодо внутрішніх військ, то сьогодні кожна частина має тісні зв'язки із церквами, розташованими у місцях їхньої дислокації. За кожною із частин закріплені парафіяльні священики. Без участі священнослужителів не проходять жодне складання Військової присяги, відзначення днів частин, вручення прапорів, проведення інших заходів, де присутні батьки солдатів внутрішніх військ. Священнослужителі виступають перед особовим складом, у разі необхідності надають консультації і допомогу в підготовці святкових заходів відповідно до традицій та правил проведення певних обрядів та свят, як-от Різдво, Великдень, Трійця та ін. У багатьох частинах внутрішніх військ представники церкви проводять бесіди про особисту дисциплінованість і відповідальність військовослужбовців під час виконання службових обов'язків.

Висновки

У цілому ж душпастирська опіка в українській армії й силових структурах не має абсолютно організованого чи чітко структурованого характеру. Присутність військового капелана у тій чи іншій частині ґрунтується на простому ентузіазмі як з боку воєнного командування, так і з боку священнослужителів відповідних конфесій. Подібна ситуація і з іншою гілкою капеланства – служінням духовним потребам в'язнів та хворих у шпиталях та лікарнях, де діяльність окремих духівників-ентузіастів цілковито залежить від сприяння чи несприяння цьому процесу з боку начальників та командирів на місцях [25]. Проблематичність запровадження душпастирської опіки в Україні обтяжується й тим, що на тлі багатовекторності ідентичностей “ні етнічної сконсолідованості, ні національної єдності у нашому суспільстві поки що не існує”, а “цінність релігії як фактора національної інтеграції є досить низькою” [14, с. 178]. До того ж наслідком поліконфесійності України, де налічується понад 120 релігійних течій і церков, є той факт, що “такого букету міжконфесійного і міжцерковного протистояння, яке нині є в Україні, не знає жодна з країн світу” [14, с. 180]. Навіть будучи християнською країною з домінуванням православ'я, в ньому домінує не Українська православна церква Київського Патріархату, що стоїть на позиціях конфесійної і державної незалежності, а залежна від Московського Патріархату частина Російської православної церкви – УПЦ МП. За наявного міжконфесійного розбрату в сучасній Україні, який відбивається й на міжетнічних відносинах, етнорелігійний чинник відіграє, скоріше, деструктивну роль, аніж конструктивну щодо процесів державотворення. Церкви, що перебувають у конфліктних стосунках, підписуючи угоди про співпрацю з різними силовими структурами, потенційно можуть негативно вплинути на цілісність виховного процесу у військових формуваннях, поширити напруженість міжцерковних відносин на військове середовище. Наявна політизація релігійного життя через необачливе запровадження інституту капеланства потенційно може внести політичне протистояння у військові підрозділи. Крім

того, у зв'язку з можливістю представниками капеланства повністю контролювати як окремих військовослужбовців, так і їх групи виникає пряма загроза національній безпеці України. Саме зарубіжний досвід переконує, що обов'язковою умовою функціонування інституту капеланства є або законодавче закріплення права на військовоє священство за представниками домінуючих у країні конфесій (Польща, Німеччина, Велика Британія), або міжконфесійне порозуміння і толерантність у суспільстві (США).

Неоднозначність ставлення громадської думки до запровадження інституту капеланства обумовлюється також і тим, що законодавство України передбачає світський характер освіти та виховання у державних закладах. Цей принцип поширюється і на армію та силові структури. Окрім цього, за даними соціологічних досліджень, проведених у жовтні-грудні 2010 р. Науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України на замовлення Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України, у ході якого було опитано близько 420 офіцерів усіх видів Збройних Сил України з 25 військових частин та установ у 16 гарнізонах, якщо не переважна, то вагома частина військовослужбовців не вважають себе віруючими. Систематичного спілкування з військовим капеланом потребують лише 19 % опитаних. Тільки 44 % респондентів вважають доцільним запровадження інституту військових священників (серед старших офіцерів таких 48 %, серед молодших – 40 %) [21, с. 44]. Найбільше противників інституту капеланства серед невіруючих (79 %) і “просто православних” (56 %) [21, с. 45]. Стосовно таких громадян за умови впровадження до виховного процесу релігійного чинника з юридичної точки зору буде порушене право свободи совісті. До того ж, зважаючи на великі можливості Церкви щодо виховної роботи в армії, не треба їх перебільшувати, бо невіруючі й індиферентно настроєні до релігії військовослужбовці не відвідують заходів, що організуються духовенством, бачать її мирські інтереси, приховані у міжцерковних конфліктах. Зрозуміло також, що капелан не здатний замінити у сучасній армії військових психологів і соціологів.

Не меншу небезпеку приховує і той факт, що ніде не зафіксовано положення про те, що капеланами можуть бути тільки громадяни

України. На тлі занадто ліберальної політики у відношенні до релігійних організацій, яка сприяє розквіту в країні деструктивних культів, це створює простір для діяльності чисельних закордонних проповідників, що також може негативно вплинути на морально-психологічний стан особового складу силових структур країни.

Список використаних джерел

1. Нагорна, Л. П. Ідентичність етнічна [Електронний ресурс] / Л. П. Нагорна // Енциклопедія історії України : Т. 3 : Е-Й / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України ; Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – 672 с. : іл. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_et_nichna
2. Нагорна, Л. П. Ідентичність національна [Електронний ресурс] / Л. П. Нагорна // Енциклопедія історії України : Т. 3 : Е-Й / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України ; Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – 672 с. : іл. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna
3. Козловець, М. А. Українська державність як чинник національної ідентифікації [Текст] / М. А. Козловець // Практична філософія. – 2012. – № 2. – С. 51–59.
4. Воропаєва, Т. Формування національної та релігійної ідентичності громадян України (1993–2010 рр.) [Електронний ресурс] / Т. Воропаєва. – Режим доступу : http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=107
5. Татаренко, Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності [Текст] / Т. Татаренко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 51–60.
6. Непіпенко, Л. П. Проблема ідентичності у політичній культурі України [Текст] / Л. П. Непіпенко // Вісник Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – 2011. – Вип. 36. – С. 38–44. – (Серія “Філософія”).
7. Пристенский, В. Н. Западная ментальность и проблема инокультурного восприятия права [Текст] / В. Н. Пристенский // Социально-гуманитарные знания. – 2009. – № 1. – С. 141–152.
8. Мороз, А. Світоглядні орієнтації молоді в контексті євроінтеграційної політики України [Текст] / А. Мороз // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 158–164.

9. Пивоваров, Ю. Чинники суспільно-політичної активності громадян України в дискурсі “розкол/розмежування” [Текст] / Ю. Пивоваров // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 61–71.
10. Климов, В. Проблеми і шляхи толерантизації міжконфесійних відносин [Текст] / В. Климов // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 49–51.
11. Павленко, П. Імпорт релігійних потоків і національно-релігійні традиції в Україні [Текст] / П. Павленко // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 51–55.
12. Здіорук, С. Перспективи об’єднання православ’я в Україні [Текст] / С. Здіорук // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 57–59.
13. Яроцький, П. Православно-католицькі відносини і проблеми їх толерантизації [Текст] / П. Яроцький // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 60–61.
14. Нельга, О. В. Політична нація – пріоритетна форма соціальної інтеграції в сучасній Україні: етнорелігійний контекст [Текст] / О. В. Нельга // Практична філософія. – 2011. – № 2. – С. 178–185.
14. Кравченко, Д. Украинская армия, как инструмент влияния в руках деструктивных культов [Електронний ресурс] / Д. Кравченко. – Режим доступу : <http://kultam.net/rus/news/article-422>
15. Сьомін, С. Церква і армія: партнерство чи поглинання? [Текст] / С. Сьомін // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С. 99–104.
16. Єленський, В. Духовний супровід у Збройних силах України: дискусії і перспективи [Текст] / В. Єленський // Людина і світ. – 2001. – № 11-12. – С. 2–8.
17. Гончаренко, Г. Православ’я і правопорядок [Текст] / Г. Гончаренко // Міліція України. – 2002. – № 5. – С. 18–19.
18. Петрушко, Ю. Пастир іде до курсантів [Текст] / Ю. Петрушко // Міліція України. – 2002. – № 5. – С. 18.
19. Василець, О. М. Релігія і армія: аналіз сучасних взаємовідносин [Електронний ресурс] / О. М. Василець. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nrzd/2011_1/37.pdf
20. Коханчук, Р. “З нами Бог! І – Україна!” [Текст] / Р. Коханчук // Військо України. – 2011. – № 4 [130]. – С. 44–45.
21. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України [затв. наказом Міністра оборони України від 22.04.2011 р. № 220] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mil.gov.ua/index.php?part=council_pastoral_care&sub=concepacia
22. Церква і суспільство в Україні: проблеми взаємовідносин [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С. 2–65.
23. Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України [затв. наказом Міністра оборони України від 17.03.2009 р. № 115] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/polozhennja-pro-radu-u-spravah-dushpastirskoyi-opiki-pri-min-doc50635.html>
24. Олександрія стане колицею модерного всеукраїнського капеланства [Електронний ресурс] // Берег Надії. – 2012. – 27 серп. – Режим доступу : <http://alnet.com.ua/2012/08/27/9491/>

Стаття надійшла до редакції 11.06.2013 р.

Рецензент – кандидат філософських наук, доцент С. С. Семенов, Академія внутрішніх військ МВС України, Харків, Україна